

Camiler, Mescit ve Namazgâhlar, Türbeler

İstanbul'daki Camiler

Arapça'da "toplanma, bir araya gelme" anlamına gelen "cem" kökünden türeyen "cami" sözcüğü "toplayan, bir araya getiren yer, toplanma yeri" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "Cami" isminin, Allah'ın 99 isminden biri olduğu bilinmektedir.

Camiler müslümanların toplu bir şekilde yahut ayrı ayrı Allah'a ibadet ettikleri mekânlardır. Gün içerisinde beş vakit namaza davet anlamını içeren ezanların okunduğu camilerde günlük ibadetlerin yanı sıra Cuma günleri, cenaze, bayram, kandil gibi özel günlerde müslümanlar bir araya toplanmaktadır.

Çok sayıda küçük kubbe içeren Osmanlı camilerinin merkezci yerleşim düzeni ve piramit biçimli kütleleri, en azından form olarak, bir Uygur resminde tasvir edilen gök tapınağından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Merkezci haçvâri eksenli plan, Osmanlı dervişlerinin feleklerin belki de vahdet-i vücud anlayışıyla evrensel ahengin grafik simgesi haline gelmiş ve derviş taşlarının üst kısımlarında resmedilmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra, şehri yeniden imar eden Osmanlı İmparatorluğu, mimarisiyle şehre yeni bir estetik kazandırırken, bu mimari zenginlik içerisinde İstanbul cami ve külliyelerini ön plana çıkarmışlardır. İlk zamanlarda şehrin yeni bir inanç sistemi üzerine kurulacak olduğunun bir göstergesi olarak kilise ve manastırlardan bir kısmı camiye dönüştürülmüş, ardından yeni camiler ve külliyelerle şehir, tıpkı bir kadın gibi itinayla süslenmiş ve güzelleştirilmiştir.

Osmanlıların şehir düzenlemelerinde mimari bir yapının nerede yapılacağına, zemin ve çevreyle uyumuna çok dikkat edilirdi. Özellikle anıt eserlerinin şehre yerleştirilmesi belli bir plan dâhilindeydi. Cephe, yer, simetriklik, vezin ve ritim hesaplanır, cami avlularına görüntüsüyle ahenk oluşturacak ağaçlar dikilir, ek binaların birbiriyle uyumuna dikkat edilirdi. Yapı külliye ise, bütün cami, medrese, aşevi, mektep, çarşı, bunların ısı, ses ve ışık düzenini, havadarlık ve iç süslemelerin planlarını ayrıntılarıyla çıkarırlardı. Temel atmaya çok önem verilir, devlet yöneticilerinin de orada bulunduğu uğurlu bir gün ve saatte hafriyata başlanır ve temel atılırdı. Devlet yöneticileri caminin temelini altın atar, kurbanlar kesilir ve dualar eşliğinde inşaata başlanırdı. Cami inşaatında hiç kimse zorla çalıştırılmaz, çalışanların gönüllü olmasına çok dikkat edilir ve herkese hakkı verilir, malzemedden çalanlara ise ağır cezalar uygulanırdı.

Birçoğu günümüze ulaşmış olan, Osmanlı padişahlarının ve eşlerinin yaptırdığı selâtin camilerde birden fazla minare bulunmakta ve bu camiler namaz vakitlerinin yanı sıra günün her saatinde halka açık bulunmaktadır. Selâtin camilerde sultanın namaz kılması için özel olarak yapılmış hünkâr mahfeli yer almaktadır. Osmanlı padişahları cami mimarisine çok önem vermiş ve cami yaptırmak sefere giden tüm padişahlar için bir gelenek haline almıştır. Sefere gitmeyen padişahlar selâtin cami inşa ettiremese de I.Ahmet (1603-1617) bu geleneğin dışına çıkarak Sultanahmet Cami'ni inşa ettirmiştir.

Tarihi Türk şehirlerinde o yerleşim yerinin bir simgesi olan Ulucami, İstanbul'da yapılmamış bunun yerine İstanbul'un en büyük kilisesi olan Ayasofya Kilisesi, cami haline getirilerek yeni ihtiyaçlara karşılık verecek biçimde yeniden düzenlenmiştir. Ayasofya'ya muhtelif zamanlarda eklenen çeşitli binalarla bu yapı genişletilmiş, dağıntık yapıların bir yerde toplanması için şehrin ortasında büyük bir külliye tasavvuru fiiliyata çıkartılmıştır. Ayasofya'ya XVI. yüzyıl sonlarında üç padişah, II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595), III. Mehmet (1595-1603) için yaptırılan üç büyük türbe, XVII. yüzyılda yaşamını kaybeden I.Mustafa (1617-1618 ve 1622-1623) ve Sultan İbrahim(1640-1648) türbeleri, IV. Murad'ın (1623-1640) oğulları için yaptırılan küçük bir mezar anıtı eklenmiş, ancak Ayasofya'nın tam bir selatin külliyesi durumuna getirilmesi I.Mahmut (1730-1754) zamanında gerçekleştirilmiştir. Abdulmecid döneminde (1839- 1861) eklenen kubbeli bir muvakkithane, Hünkâr Kasrı ve Hünkâr mahfeli ile yeniden düzenlenen bu yapı parmaklıklarla çevrilmiş ve 1934'te resmen camilikten çıkarılışına kadar İstanbul'un merkez cami görevini üstlenmiştir.

Şehrin yeniden düzenlenmesi sırasında bütünüyle Türk eseri olmasıyla önem taşıyan büyük külliyelerin başında Fatih Cami ve müstemilatı gelmektedir. İstanbul'u oluşturan yedi tepeden biri üzerinde Havariyun Kilisesi'nin yerine kurulmuş olan bu yapının inşaatı 1463'ten 1470'e kadar sürmüş, Atik Sinan'ın mimarlığını yaptığı bu külliye şehircilik anlayışının bir göstergesi haline dönüşmüştür. Hastanesi, medreseleri, kervansarayı, imareti, misafirhanesi ve hamamlarıyla simetrik bir şekilde tertip edilen bu abidevi yapı, 1766

depreminde büyük ölçüde zarar görmüş, III. Mustafa zamanında (1757- 1774) neredeyse tamamı değiştirilerek yeniden inşa edilmiştir.

II. Beyazıt (1481- 1512) tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan Beyazıt Camii ve külliyesi 1501- 1505 yılları arasında yaptırılmış, mimari özellikleriyle İstanbul'daki camilerin en eski örneğini günümüze kadar ulaştırmıştır. Camiyi çeviren avlu sonraki zamanlarda ortadan kaldırılmış ve ek binalar farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmışsa da narin hatları ve zarif minareleriyle döneminin özelliklerini günümüze taşıması bakımından büyük bir öneme sahip olmuştur. Beyazıt Cami'nin diğer bir önemi de caminin iki yanında bulunan tabhaneleridir. Bu tabhaneler gezici dervişlerin misafir edilmesi için ayrılmıştır.

İstanbul'un üçüncü büyük selatin cami ve külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman (1520- 1566) tarafından babası I.Selim (1512- 1520) adına yaptırılan Sultan Selim Cami'dir. Diğer külliyelerde olduğu kadar ek binaya sahip olmayan bu yapıda, sadece bir medrese ve Sultan Selim'in türbesi yer almaktadır. Yapının Mimar Sinan tarafından yapıldığı söylenmesine karşılık bu konuda çeşitli tartışmalar söz konusu olmuştur.

1547 yılında tamamlanan Üsküdar'daki İskele Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan (ö.1578) için Mimar Sinan tarafından yapılan ilk büyük eserdir. Mimar Sinan'ın ilk eseri olmasına rağmen Beyazıt Cami'nden bir kademe ileride olan bu caminin ana kubbesi üç yarım kubbe ile desteklenmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı için yaptırdığı diğer bir cami ise Edirnekapısı Cami'dir. Mimar Sinan'ın çiraklık eseri olarak tanımladığı Şehzade Cami ve külliyesi de, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmet'in (ö.1543) ölümünden sonra onun adına 1544- 1548 tarihleri arasında yapılmıştır.

İstanbul cami ve külliyesi arasında düzenlenişi bakımından en çok dikkat çeken yapı, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520- 1566) kendi adına yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi olmuştur. Mimar Sinan'ın kalfalık eseri olan bu külliye, şehrin estetiğine müthiş bir katkıda bulunurken, Karahisari Ahmed Efendi'nin öğrencisi Hattat Hasan Çelebi'nin yazıları, Sarhoş İbrahim'in incelikle işlediği alçı pencereler bunların yanı sıra caminin süslemesinde kullanılan İznik çiniler, sedef kakmalı ahşap işlemler ve mermer levha işlemler de mimari yapının estetiğine büyük bir katkıda bulunmuştur. Caminin süslenmesinde ihtişamlı görüntüsünü bozmamak adına aşırı bezemeler yerine ölçülü bir güzellik anlayışı tercih edilmiştir. Bünyesinde medreseler, aşhane- imaret, hastahane, kervansaray, hamam, türbe, tabhane bulunduran bu büyük külliyenin inşası 1550- 1556 yılları arasında yapılmıştır. Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eserinde bildirildiği üzere caminin yapılışı sırasında temellerin oturması için bir müddet çalışmalara ara verilmiş bu sırada Acem Şahı Tahmasp, caminin maddi sebeplerle durdurulduğunu düşünerek elçi aracılığıyla bir hazine yollamıştır. Bu olay üzerine çok sinirlenen Kanuni Sultan Süleyman, bu kıymetli taşların kendi camisinin taşları yanında kıymetsiz olduğunu söyleyerek bunları sair taşların arasına koyarak bina ettirilmesini emretmiştir. Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki bir diğer eseri olan Atik Valide Cami, II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan (ö.1583) adına yapılmış, ana kubbe altıgen şeklindeki kemerlerle desteklenerek, cami etrafına çeşitli külliye binaları yerleştirilmiştir.

XVII. yüzyıl başlarında Sultan I.Ahmet (1603- 1617) tarafından Sedefkâr Mehmet Ağa'ya yaptırılan Sultan Ahmed Camii, Ayasofya ile aynı hizada ve Marmara'ya hakim bir arazide kurulmuştur. İnşası 1609- 1617 yılları arasında tamamlanan caminin avlusu, ince bir zevkle işlenmiş bronz kapıları, kapı ve pencereleri, sedef, fildişi kakmalı geçmeleri ve duvar kaplamalarında kullanılan yirmi bini aşkın çinileri, bu caminin yapımına ne kadar özen gösterildiğini gözler önüne sermektedir. Sultanahmet Cami'nin etrafı tıpkı Süleymaniye Cami'ndeki gibi çeşitli külliye yapılarıyla çevrelenmiştir. Caminin içerisinde bulunan çivit mavisi nakışların fazlalığından ötürü bu camiye Mavi Cami ismi verilmişse de bu nakışlar orjinal değildir.

İstanbul'un klasik üsluptaki son büyük külliyesi, 1597- 1598 yıllarında arasında yapılmaya başlanan Yeni Valide Cami veya Yeni Cami'dir. III. Mehmed'in ölümü ve Safiye Sultan'ın Eski Saray'a sürülmesi üzerine inşaat durmuş, IV. Mehmed'in (1648-1687) annesi Hatice Turhan Sultan'ın emriyle inşaat devam edilmiştir. Mimar Mustafa Ağa'ya havale edilen inşaat 1661- 1664 yılları arasında tamamlanmıştır. Cami bir ana kubbeyi destekleyen dört yarım kubbe sistemine göre yapılmış ve iç duvarlar çini süslemelerle kaplanmıştır. Yeni Cami piramit biçiminde yükselen orantılı kubbesi ve onun bu estetiğini destekleyerek bütünleştiren çifte minaresi ile adeta İstanbul'un simgesi haline gelmiştir.

I.Mahmut (1730- 1754) tarafından 1748'de yaptırılma kararı alınan Nuruosmaniye Cami ve külliyesinde ise, Türk sanatında XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Batı'nın Barok üslubu yoğun bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Bu camide klasik Türk mimarisinden hiçbir eleman bulunmadığı gibi,

diğer camilerde rastlanmayan yarım yuvarlak bir avlunun yer aldığı görülür. 1755'te III. Osman'ın (1754-1757) bitirmiş olduğu bu camide eski geleneği yansıtan tek unsur cami içerisinde bulunan hat sanatıyla yazılmış geniş bir yazı frizidir.

Şehir içinde inşa edilen son selâtin külliyesi III. Mustafa (1757- 1774) tarafından yaptırılan Laleli Cami ve Külliyesi'dir.1759- 1763 yılları arasında inşası tamamlanan cami aşırı süslemeleriyle Osmanlı sanat geleneklerinin dışına çıkmakta, ancak Nuruosmaniye Cami'nde olduğu kadar yabancı bir ifade yansıtmamaktadır.

Bu camiden sonra yapılan camilerin boğaz kıyısında ya da yeni oluşan mahallelerde inşa edildiği görülmektedir. Üsküdar'da bulunan Ayazma Cami, Beylerbeyi Cami, Valide Mihrîşah Sultan Cami, Tophane'de kışlalar arasında bulunan Nusretiye Cami, Beşiktaş'taki Dolmabahçe Cami, Ortaköy Cami, Maçka'daki Aziziye Cami, Yıldız Sarayı yanında bulunan Hamidiye Cami bunlardan bazılarıdır.

İstanbul'da çoğunu saymış olduğumuz bu selâtin camilerin dışında hanedan mensupları ve devletin ileri gelenleri tarafından da birçok küçük külliye ve vezir camileri yaptırılmıştır. II. Mehmet döneminde (1444- 1446) Bizans kilise ve manastırlarının cami, mescit ve zaviyelere çevrilmesi sınırlı ölçülerde gerçekleşmişken, II. Beyazıt döneminde (1481- 1512) devletin ileri gelenleri bu konuda adeta birbirleriyle yarışmıştır. Bunun yanı sıra tamamen yeni temeller üzerine kurulmuş Anadolu'daki Osmanlı mimari geleneklerinin devamını yansıtan külliye ve camiler de bulunmaktadır. Mahmut Paşa Külliyesi, Çemberlitaş'ta bulunan Atik Ali Paşa Cami, Sultanahmet'te bulunan Firuz Ağa Cami, Topkapı'daki Kara Ahmed Paşa Külliyesi, Tahtakale'de Rüstem Paşa Cami, Üsküdar'daki Çinili Cami, Kağıthane'deki Sa'dabâd Cami, Maçka'daki Teşvikiye Cami bunlardan bazılarıdır. İstanbul camileri içerisinde en değişik yapıya sahip olanı, Galata'da bulunan ve fetihten sonra uzun bir süre mahzen olarak kullanılmasının ardından IV. Murat döneminde (1623- 1640) cami haline getirilen Yeraltı Cami'dir.

İstanbul'daki Küçük Camiler, Mescitler ve Namazgâhlar

Fethinden sonra yeniden düzenlenen İstanbul'da büyük selâtin ve vezir camilerinin yanı sıra küçük camiler, mescitler ve namazgâhlar inşa edilmiştir. Bununla beraber Bizans'tan kalan birçok kilise kalıntısı ve manastırdan kalmış bazı kısımlar mescit haline getirilmiştir. Yeni temeller üzerine kurulan camiler genellikle alt kademedeki devlet görevlileri, zengin esnaf ve tüccarlar, vakıflar ile halktan kişiler tarafından yaptırılmaktadır. Küçük camilerin mimarisinde, selâtin camilerde görülen ihtişam ve şatafat görülmemesine karşılık bazılarında zengin süslemelerin varlığı dikkat çekmektedir.

Arapça'da "secdeye varılan yer" anlamına gelen "mescid"sözcüğü "secd" kökünden gelmektedir. Zamanla dini mimarilerden büyük olanlara "cami" denirken küçük olanlara "mescid" adı verilmiştir. İstanbul'un hemen her köşesine varlıklı tüccar ve esnaf tarafından yaptırılan mescitlerin sayısı oldukça fazladır. Bunların büyük bir çoğunluğu yangınlardan zarar göyerek yenilenmiş, bir kısmı ise yeni düzenlemeler sebebiyle yıktırılmıştır. Basit bir mimari yapıya sahip olan bu mescitlerin birçoğu da yapılmalarından bir süre sonra farklı hayır sahipleri tarafından camiye dönüştürülmüştür.

Mescitlerin bazıları küçük bir mekânı örten temel üzerinde tek kubbeden ibarettir; bazıları ise sadece ahşap çatı ve kiremitle örtülmüştür. Bununla beraber mimari açıdan sanat değeri yüksek bazı mescitler de bulunmaktadır. Tahtakale'deki fevkani Timurtaş Ağa Mescidi, Süleymaniye'de Samanveren Mescidi, Balat'ta bulunan Yatağan Mescidi, Unkapanı'ndaki Yavuzer Sinan, Uzunçarşı başındaki Yavaşca Şahin Mescidi, Haliç tarafındaki Yarhisari mescitleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Mimar Sinan'ın 1586'da Altımermer semtinde yaptığı Hüsrev Çelebi veya Bezirgân Mescidi de dışından son derece basit ve gösterişsiz gibi görünürken iç duvarları yerden tavana kadar devrinin en seçkin çinileriyle kaplanmış nadide bir eserdir. Takkeci İbrahim Paşa Mescidi de bu mescitlerde olduğu gibi dışarıdan gösterişsiz olmasına karşın duvarları İznik çinileriyle süslenmiştir.

XVI.- XVII. yüzyıllarda bazı mescitlerin bir köşe çeşmesi ile birleştirildiği görülmektedir. Bu çeşmelerin üzerine yerleştirilen minare ile birleştirilen mescitlerin bir örneği Yenibahçe'deki Öküzce Mescidi ile Gürcü Mehmed Paşa Mescidi'nde görülür. Sonraki yüzyıllarda çeşitli özellikleriyle dikkat çeken birçok örnek mevcutsa da bunların çoğu günümüze ulaşmamış birçoğu da yıktırılmıştır. Eski ahşap mahalle mescitlerinden ise şehir içinde neredeyse hiç örnek kalmamıştır. Eminönü'nde Arpacılar Mescidi empire üslubuyla dikkat çeken ve günümüze ulaşan nadir bir eserlerden sayılabilir. Deprem, yangınlar ve

bakımsızlıktan harap olan mescitlerin arasında son yıllarda yenilenerek tekrar ibadete açılan mescitler de bulunmaktadır. Beyazıt Ağa Mescidi, Altay Mescidi, Seyid Ömer Mescidi bunlara örnek olarak gösterilebilir.

İstanbul'da cami ve mescidlerin dışında özellikle mesire yerlerinde açık havada namaz kılmak amacıyla yapılmış "namazgâh" adı verilen ibadet yerleri bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra yolculuk sırasında namaz ibadetinin yapılabilmesi amacıyla şehir dışında inşa edilmiş namazgâhlar bulunurdu. Zemini çimen, toprak veya taş döşemeli olabilen namazgâhların mihrap taşının diğer yüzü çeşme olarak düzenlenir yahut sade bir kible taşı konulur ve yakınında bir çeşme yahut kuyu bulunurdu. Sahayı gölgeleyen ağaçlarla çevrelenen namazgâhların bir kısmı etrafındaki zemin düzeyinde bir kısmı ise zeminden bir miktar yüksekte inşa edilmiştir. Günümüzde son derece azalan namazgâhların bazıları apartmanlaşma ve imar faaliyetleri sırasında yok edilmiş, bazıları ise mescit haline getirilmiştir.

İstanbul'daki en eski namazgâh, XV. yüzyılda Okmeydanı'nda yaptırılmış ancak bu yapı günümüze ulaşamamıştır. İstanbul içinde ve çevresinde bulunan ancak günümüzde neredeyse yok denecek kadar az olan namazgâhların 130 kadarının isimleri Uğur Derman tarafından tespit edilmiştir. Sanat değerine sahip namazgâhlardan biri Kadıköy'de Fenerbahçe Stadyumu arkasında bulunan Kalyonlar Başhalifesi Ömer Efendi Namazgâhi'ydi. Daha sonra ortadan kaldırılan bu namazgâh, etrafı taş duvarlarla çevrili bir düzlük, kibletaşı, mermer bir kıyı bileziği ile yanında hayvanlarında sulanması için ayrı mermer yalıklar olan, kitabeli bir çeşme taşından oluşuyordu.

Anadolu Hisarı'ndaki içinde mihrabı ile minberi bulunan açık hava cami hüviyetinde olan Hisar Namazgâhi ise son yıllarda restore edilmiştir. Bunun bir benzeri ise daha büyük olan Okmeydanı'ndaki Atıcılar Namazgâhi'dir. Anadolu yakasında Selimiye Kışlası ile Harem İskelesi arasında bulunan Kavak Sarayı Namazgâhi, namazgâh mimarisinin günümüze kadar gelebilmiş nadir örneklerindedir. XVI. yüzyılda inşa edilen Eski Bağdat kervan ve sefer yolu üzerinde bulunan namazgâhların en eskilerinden biri olan Ayrılık Çeşmesi Namazgâhi ve Bostancı'daki Çatalçeşme Namazgâhi'nin ise bugün yalnızca çeşmesi bulunmaktadır.